

га дзеяння ў сацыяльнай сферы выступаюць: іменная частка выказніка (28 %), фінітыў-4 (10 %), каўзатыў (7 %), спосаб (6 %), кандытыў (4 %). Паказчыкам семантыкі актыўнага дзеяння ў інтэлектуальнай сферы з'яўляюцца: дэстыгна-тыў (9 %), фінітыў (4 %), інструментыў (4 %), медыятыў-1 (2 %) (дадатак Г.5).

Кампаненты пералічаных мадэлей выражаюцца рознымі часцінамі мовы. Кампаненты з суб'ектным значэннем – агенс, стыхія, функтыў – займеннікамі ці назоўнікамі або імпліцытна (агенс). Сітуанты і сірканстанты – пераважна прыслоўямі або назоўнікамі.

3.6 Акцыянальна-аб'ектны непераўтваральны

Значную групу складаюць эліптычныя канструкцыі з семантыкай актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння. У сказах працэс чакіраваны на аб'ект, але ніякіх змен у аб'екце пры гэтым не адбываецца. Калі эліптычны сказ указвае на перадачу матэрыяльных аб'ектаў, то мадэль уключае **данатар – прэдыкат – рэцыпіент – данатыў**, а паказчыкам семантыкі ў іх выступае рэцыпіент: *Табе мой боль, – // І больш нікому* (Я. Янігучы). У прыведзеным сказе адрасат *табе* можа спалучацца толькі з дзеясловамі працяглага непераўтваральнага ўздзеяння тыпу *даць, дарыць* і ўказваць на перадачу аб'ектаў (матэрыяльных і нематэрыяльных). Падобныя сказы часцей за ўсё маюць аднасастаўную будову, пры гэтым імпліцытна можа выражацца данатар: *Мінчаніну – прывабныя пагоркі, як жменьку цеплыні* («Добры вечар»); *Самае каштоўнае выпускнікам* («Студэнцкі стыль»); *Будучай маці – кнігі* (ЛіМ); *Гэтыя пацеркі для мамы* («Ленінскі шлях»); *Вось вам, дзеці, новага дзіцёнка, цялушку, ды яшчэ белую* (З. Бядуля); *Аднаму вінтсук, другому наган. Мяркуйце там самі* (Б. Мікуліч); *Каханкам – забавы, гульня, смяшкі* (В. Іпатава); *Вам – і зерня сутнасць // І мае ўраджаі ўсе* (В. Зуёнак); *Мне – розум, // Вушам – слых, // Вачам – відушчасць, // Вуснам – голас* (Максім Танк); *Кветка для анёла* (Г. Каржанеўская); *Зямлі – зямное, // Неба – небу* (М. Стральцоў) або (радзей) данатыў: *Шчасця вам, Артамонавы* («Дзеці і мы»). Спосабы выражэння рэцыпіента ў іх аднатыпныя – назоўнікіі займеннікі ў форме давальнага склону. Данатывы часцей выражаюцца назоўнікамі ў форме вінавальнага склону і размяшчаюцца ў абсалютным канцы сказа, што надае ім надзвычайную актуальнасць. Данатар у такіх сказах выражаецца іменнымі часцінамі мовы або імпліцытна.

Непераўтваральнае ўздзеянне рэалізуецца ў мадэлі **данатар – прэдыкат – спосаб – данатыў**, дзе аб'ектыў можа выражацца імпліцытна, а паказчыкам семантыкі выступае спосаб: *Дзетдому ў першую чаргу* (В. Іпатава); *Сваім без чаргі і аўкцыёнаў* («Звязда»).

Семантыка актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння можа рэалізавацца і ў мадэлі *агэнс – аб’ектыў – прэдыкат – фінітыў-4*, дзе структурна-сэнсавым паказчыкам выступае фінітыў-4: *Як на згоду – келіх мёду, // Як на шчасцейка – пяршак* (Я. Янішчыц); *Хатняе свята – дзецям* («Бабруйскае жыццё»); *Гэты дапаможнік пераважна для гісторыкаў* («Мы і час»); *Машина стукоча. І мама няе, // Абшывае сваю Велесніцу: // Каму – за пакосы, // Каму за каня, // Каму – за шчырае «дзякуй»* (Я. Янішчыц).

Паказчыкам семантыкі непераўтваральнага ўздзеяння можа выступаць аб’ектыў. Тады мадэль сказа змяшчае такія кампаненты, як *агэнс – прэдыкат – аб’ектыў*: *Табе пошта. Танцуй* (А. Дударай). Зрэдку ў якасці кампенсаторнага кампанента выступае атрыбутыўнае азначэнне: *Вам з міністэрства... заказное* (А. Бачыла); *Вам ... ад дзяўчыны* (А. Бачыла); *Гэты бранзалет ад княжыча?* (Л. Дайнека).

Мадэль эліптычнага сказа можа ўключаць *адрасант – дэліберат – прэдыкат – адрасат*. Дэліберат указвае на аб’ект інтэлектуальнай дзейнасці: *Усё, што ў думках дарагое, – Для цябе, жыццё* (А. Русак); *Гэты расказ... сыну былога франтавіка* (П. Прыходзька); *Волька, што з горам – дзясяты, // У Мінску. Забыла на дом. // І хоць бы Матрунцы ва сьзята... Сустрэнеш яе – прысаром* (Я. Янішчыц).

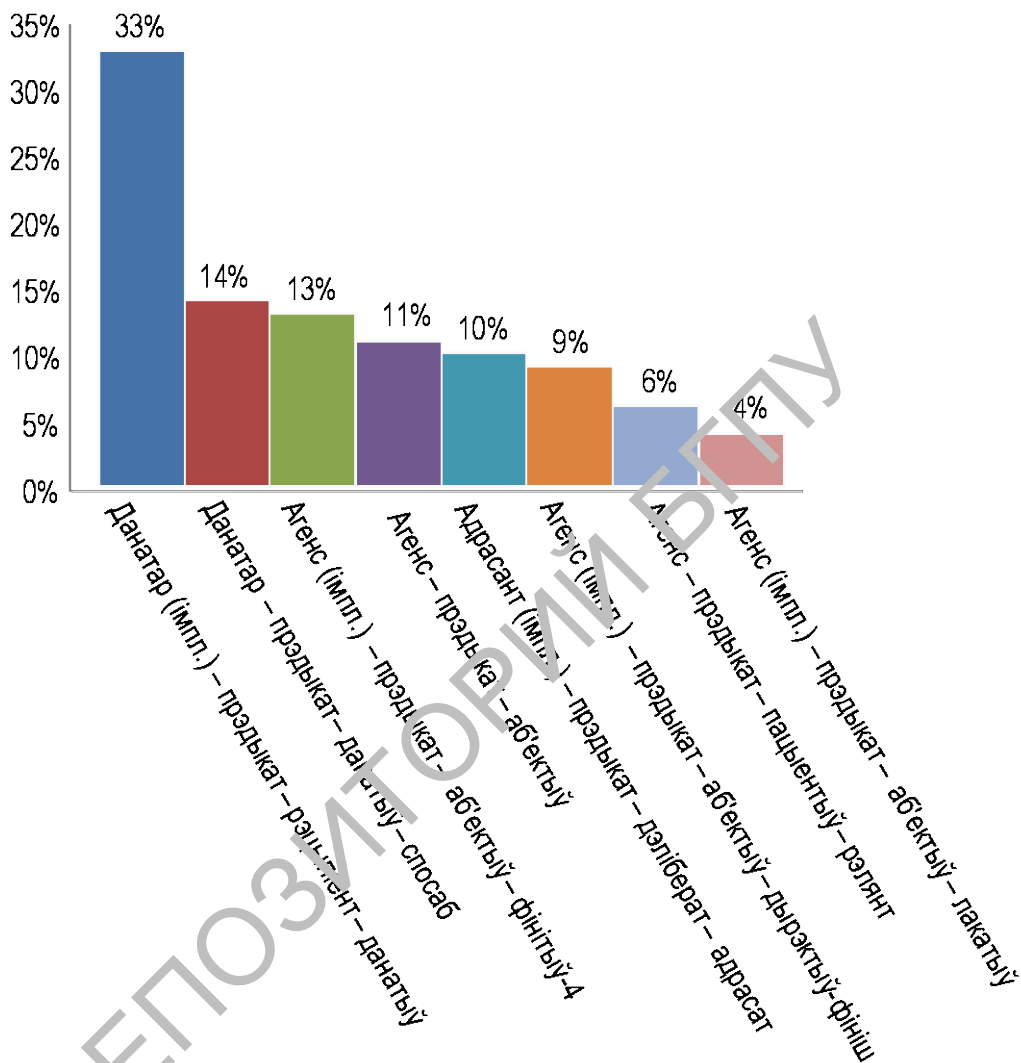
Непераўтваральнае ўздзеянне можа суадносіцца з дынамічнай лакалізацыяй аб’екта. Мадэль у такім выпадку будзе ўключаць *агэнс – прэдыкат – аб’ектыў – дырэктыў-фініч*: *Убок – усё няпэўнае на свеце, // Убок – зімовы халадок трывог. // Ля самых губ – бярозавае веце, // І кветка-сон каля стамлёных ног* (Р. Баравікова).

Узаемадзеянне, якое ажыццяўляецца ў фізічнай сферы, будзе рэалізавацца ў мадэлі *агэнс – лацчэнтыв – прэдыкат – рэлянт*: *Маладую бульбу на летаўнюю з суседзямі* («Звязда»). Паказчыкам семантыкі ўзаемадзеяння выступае аб’ектыў.

Семантыка актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння часам рэалізуецца ў мадэлі *агэнс – прэдыкат – аб’ектыў – лакатыў*. Пашырэнне структуры сказа за кошт лакатыва спрыяе канкрэтызацыі семантыкі, тым больш што агэнс выражаецца ў такім сказе імпліцытна: *Гэта мне дары здалёк... З краіны, якую мала шанаваў! І ад дзяцей, якіх мала любіў* (М. Гарэцкі). Аб’ектыў рэалізуе семантыку дзеяння агенса, накіраванага на неадушаўлены аб’ект, якое носіць фізічны характар.

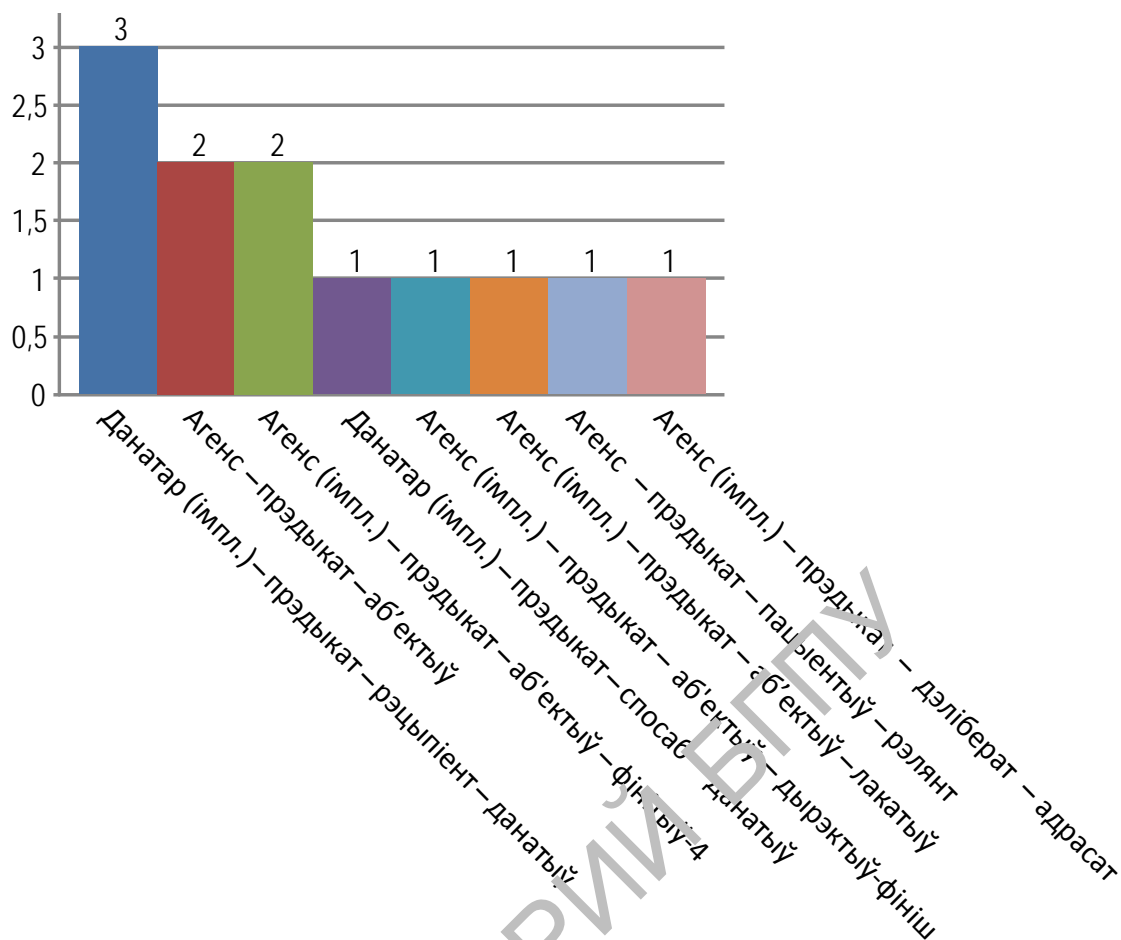
Такім чынам, эліптычныя канструкцыі з семантыкай актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння (244 адзінкі) маюць наступныя характарыстыкі. Да *найбольш частотных* адносяцца мадэлі: данатар – прэдыкат – рэцыпіент – данатыў (33 %); данатар – прэдыкат – данатыў – спосаб (14 %); агэнс – прэдыкат – аб’ектыў – фінітыў-4 (13 %). *Нізкай ступенню частотнасці* характарызуецца

мадэлі: агенс – прэдыкат – аб’ектыў (11 %); адрасант – прэдыкат – дэліберат – адрасат (10 %); агенс – прэдыкат – аб’ектыў – дырэктыў-фініш (9 %); агенс – прэдыкат – пацыентыў – рэлянт (6 %); агенс – прэдыкат – аб’ектыў – лакатыў (4 %) (рысунак 3.11).

Рысунак 3.11. – Акцыянальна-аб’ектны непераўтваральны тып: частотнасць мадэлей

Да **найбольш прадуктыўных** (дадатак Б.3) адносіцца мадэль: данатар (імпл.) – прэдыкат – рэцыпіент – данатыў (3). **Сярэдняй ступенню прадуктыўнасці** характарызуюцца мадэлі: агенс – прэдыкат – аб’ектыў (2); агенс (імпл.) – прэдыкат – аб’ектыў – фінітыў-4 (2). **Нізкай ступенню прадуктыўнасці** характарызуюцца мадэлі: данатар (імпл.) – прэдыкат – спосаб – данатыў (1); агенс (імпл.) – прэдыкат – аб’ектыў – дырэктыў-фініш (1); агенс (імпл.) – прэдыкат – аб’ектыў – лакатыў (1); агенс – прэдыкат – пацыентыў – рэлянт (1); агенс (імпл.) – прэдыкат – дэліберат – адрасат (рысунак 3.12).

Рысунак 3.12. – Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып: прадуктыўнасць мадэлей

У якасці кампенсаторных кампанентаў (дадатак Г.5) выступаюць: данатыў (33 %), спосаб (24 %), аб'ектыў (15 %), фінітыў (13 %), адрасат (10 %), пацыентыў (5 %).

3.7 Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны

Эліптычныя канструкцыі з семантыкай актыўнага дзеяння падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад адносін дзеяння да аб'екта і суб'екта, а таксама ад сферы яго праяўлення. У рэалізацыі семантыкі актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння надзвычайную важную ролю адыгрывае аб'ект уздзеяння, які з'яўляецца элементам працэсуальнай прэдыкацыі і называе ўдзельніка сітуацыі, на якога накіравана пераўтваральнае ўздзеянне ў фізічнай і сацыяльнай сферах: *Людміла ў горад паедзе. Цябе – на яе месца* (А. Дудараў); *Нельга так. Чалавека адразу на будаўніцтва. А ён быў конюхам* (А. Дудараў). Падобныя эліптычныя сказы рэалізуюцца ў мадэлі **агенс – прэдыкат – пацыентыў – лакатыў**. Паказчыкам семантыкі актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння выступае пацыентыў.